

rėjo susiformuoti sangražinės lytys su *-čios(i)*²⁸. Visai neaišku, kaip panevėžiškių *e* po *l* galėjo virsti į *a*, jeigu tokio balsio pagal knygoje kritikuojamą hipotezę²⁹ tos tarmės žodžio gale (gal ir kitose pozicijose) nebuvo: užpakalėdamas vidutinio pakilimo *ě* veikiau turėjo virsti to paties pakilimo užpakaliniu balsiu *ǫ*. Ką *ě* virtimas į *ǫ* nėra neįmanomas, rodo tokie rusų kalbos pavyzdžiai, kaip *далёкая, полёт, ёж* ir kt.

Ir dar viena, paskutinė pastaba. Knygoje (p. 28) kartojama sena, bet konkrečiais tyrimais beveik nepagrįsta tezė, kad izoliuotos (salų) tarmės esančios archaiškesnės už neizoliuotas (kontinentines). Ta tezė yra atsiradus, matyt, todėl, kad salų tarmėse yra išlikę senieji postpoziciniai vietininkai ir kitų morfologinių lyčių, išnykusių lietuvių kalbos kontinente (pagrindinėje teritorijoje). Bet užtenka bent šiek tiek susipažinti su lietuviškųjų Baltarusijos salelių kalba, kad pastebėtume visai priešingą dalyką: labiausiai tas tarmes nuo kontinentinių skiria ne archaizmai, o įvairiausios sintaksės, leksikos, fonetikos ir net morfologijos inovacijos, kurių čia tiesiog knibždėte knibžda (plg. aibes naujų konstrukcijų, žodžių, jų darybos tipų – tiesa, atėjusių iš kitų kalbų, bet vis dėlto naujų³⁰). Net išlikusios senoviškos formos čia ne visada yra išlaikiusios senovinę vartoseną (plg. Gervėčių šnektos *bóba kláusæ dziediek* = lk. *boba klausia pas diedą*, t.y. boba klausia senį). Taigi būtų daug teisingiau kalbėti ne apie salų kalbos archaiškumą apskritai, o apie tai, kad salose yra išlikę archaizmų ir atsiradę inovacijų, nežinomų kalbos kontinento tarmėse. Tokia pažiūra ne tik nesumažintų salų mokslinės reikšmės, bet ją dargi padidintų, nes kaip archaizmai yra vertingi kalbos istorijai, taip inovacijos duoda puikiausios medžiagos kalbos raidos tendencijų ir jos kontaktų su kitomis kalbomis tyrimui. Be to, ir inovacijos, nuėjusios salose kita kryptimi negu kontinente, gali padėti ankstesnių kalbos raidos etapų rekonstrukcijai.

Šias trumpas, nesistemingas pastabas apie vertingą Z. Zinkevičiaus knygą norėtusi baigti pageidavimu, kad apie šį darbą kritinius straipsnius, recenzijas ir pastabas rašytų kuo daugiau įvairių tarmių ir įvairių kalbos mokslo sričių specialistų.

A. Girdenis

Ю. В. Откупщиков, Из истории индоевропейского словообразования, Ленинград, 1967, 321 p.

Indoeuropiečių žodžių daryba – nemaža tirta sritis, ir tyrinėtojai čia su dideliu vargu prisieina skverbtis pro įvairių hipotezių ir spėjimų tinklą. Vis dėlto J. V. Otkupščikovo knyga „Iš indoeuropiečių žodžių darybos istorijos“ yra originalus darbas. Originalumas pasireiškia ne tik įdomia knygos sandara, bet ir savitu nagrinėjamų klausimų iškelimu ir sprendimu, ne vienu gražiai argumentuotu teiginiu ir etimologija. Tyrinėdamas J. V. Otkupščikovas nuosekliai taiko sistemiškumo principą, stengiasi nustatyti tiriamų reiškinių santykinę chronologiją, daugeliu atvejų pagrįstai kritiškai žiūri į ankstesnius tyrinėjimus, aiškiai ir preciziškai dėsto mintis. Būdinga šios recenzuo-

²⁸ Apie tai kalbama ir kritikuojamame straipsnyje (žr. J. Kazlauskas, Iš optatyvo istorijos, – LKK, IV, 84).

²⁹ И. Казлаускас, К развитию общевалтийской системы гласных, – Вопросы языкознания, 1962, № 4, 20–24.

³⁰ Plg. dar veiksmazodžio veikslą, tose tarmėse perėjusį iš pusiau leksinės kategorijos į gramatinę (apie tai žr. А. Непокупный, Ареальные аспекты балто-славянских языковых отношений, Киев, 1964, 42–45. Iš tos knygos čia paimtas terminas „kalbos kontinentas“, priešpastatomas „kalbos salai“).

jamos knygos ypatybė yra ta, kad etimologinė analizė čia atliekama, remiantis visų pirma žodžių darybos principu, o tai sudaro jos pranašumą už kitus labiausiai paplitusius etimologinius tyrinėjimus, kur etimologizuojamos tematinės žodžių grupės (žuvų, paukščių, giminystės terminų pavadinimai ir pan.).

Knyga susideda iš trijų svarbiausių dalių: 1) Žodžių daryba ir istorinės fonetikos klausimai (5–77 p.), 2) Žodžių daryba ir istorinė morfologija (78–190 p.), 3) Žodžių daryba ir istorinė leksikologija (191–271 p.). Kiekvienoje jų demonstruojamas žodžių darybos principo pranašumas. Knyga parašyta, remiantis didele faktine daugiausia „klasikinių“ (lotynų, graikų) ir slavų bei baltų kalbų medžiaga (knygos gale yra pateikta atskirų kalbų žodžių rodyklė ir daugiau kaip 400 panaudotos literatūros vienetų sąrašas).

Pirmojoje knygos dalyje kruopščiai ir visapusiškai tyrinėjamas vadinamasis Lachmano dėsnis lotynų kalboje, kai kurie lotynų kalbos perfekto dalyvių formavimosi klausimai ir sigmatinio aoristo susidarymas indoeuropiečių kalbose. Išvardintieji klausimai buvo tyrinėjami daugelio indoeuropeistų, kurių gretose galima prisiminti ir tokius vardus, kaip H. Pedersenas, A. Mejė, F. Zomeris, E. Stertevantas ir kt., bet, rodos, nė vienas jų tų klausimų nesprenė taip visapusiškai, kaip tai daroma šioje knygoje. Panagrinėjęs kiekvieną lotynų kalbos dalyvį, turintį ilgą ar trumpą šaknį, ir sugretinęs juos su atitinkamais kitų indoeuropiečių kalbų vediniais, remdamasis teiginiu, kad dalyvių darybos vienodumas ir jų, kaip kategorijos, susiformavimas atskirose indoeuropiečių kalbose – yra palyginti vėlesnis reiškinys, autorius prieina originalią išvadą, kad dėl to, jog veiksmožodiniai būdvardžiai su priesaga *-to* tam tikrais atvejais lotynų kalboje išstūmė būdvardžius su priesaga *-no-*, skardusis sprogstamasis šaknies galo priebalsis pateko į sąlytį su dusliuoju priesagos *t* ir suduslėjo, o šaknies balsis dėl to pailgėjo. Įdomus taip pat autoriaus formuluotas lotynų kalbos fonetinis-morfologinis dėsningumas, kad lotynų veiksmožodžio šaknys, besibaigiančios skardžiuoju sprogstamuoju, turi senus atematinius vedinius su *-men* ir *-mentum* tik tada, kai atitinkami participia passivi turi ilgą šaknies balsį (43 p. ir t.).

Remdamasis tuo, kad baltų ir germanų kalbose sigmatinio aoristo nėra, o keltų *-s-* preterite ir senovės graikų sigmatiniame aoriste nėra jokių indoeuropiečių pailginto laipsnio *-ē-* pėdsakų, taip pat tuo, kad sigmatiniai dariniai vienoje indoeuropiečių kalbose atlieka aoristo funkcijas (lotynų, kur aoristas sutapęs su perfektu; slavų), o kitose – būsimąjo laiko funkcijas (oskų-umbrų, baltų), be to, kad tokie dalykai dedasi artimose kalbose, J. V. Otkupščikovas stengiasi visapusiškai argumentuoti hipotezę, kad indoeuropiečių sigmatinis aoristas susiformavo vėlai, jau atskirose indoeuropiečių kalbose. Toliau autorius bando įrodyti, kad lotynų, s. graikų, s. slavų ir s. indų sigmatinių darinių struktūra turi esminių skirtumų. Jis taip pat mėgina įrodyti, kad balsių kaita *e* (prezensas): *ē* (aoristas) atsirado savarankiškai lotynų, s. graikų ir s. indų kalbose, ir tai grindžia specifinių sąlygų ir priežasčių, sukėlusių pailgėjimą kiekvienoje atskiroje kalboje, ieškojimu. Taigi autorius mano, kad lygindami lot. *vēxi*, s. sl. *věsъ*, s. indų *āvākṣam*, turime atsižvelgti į tai, kad tie pavyzdžiai priklauso skirtingoms balsių kaitos sistemoms. Nors argumentacija ir gerai motyvuojama, bet vis dėlto mums rodos, kad tas šaknies ilgumas atskirais atvejais gali būti paveldėtas ir iš labai senos epochos. Nagrinėjant šio ilgumo kilmės klausimą, vargu galima išleisti iš akių baltų kalbų ilgašaknį preteritą, kurio ilgumo, kaip mums rodos, negalima laikyti baltų kalbų naujadaru¹. Galimas daiktas, kad kamienų, turinčių pailgintąjį balsių kaitos laipsnį, pagrindu vienoje indoeuropiečių kalbose formavosi sigmatinis aoristas, o kitur, pvz., baltų kalbose, tie kamienai įėjo į preterito sistemą.

Labai turininga ir įdomi yra antroji knygos dalis. Čia trumpoje recenzijoje neįmanoma atskleisti jos reikšmės. Galima tik nurodyti, kad lotynų frekventatyviniai veiksmožodžiai su *-(i)tāre* čia tyrinėjami plačiame indoeuropiečių kalbų fone, sugretinant juos su kitų indoeuropiečių kalbų ati-

¹ Žr. Chr. Stango knygos recenziją šiame sąsiuvinyje p. 133 t.

tinkamais reiškiniiais, atsižvelgiant į indoeuropiečių vardažodžių ir veiksmažodžių kamienų santykį. Trumpos šio tyrinėjimo išvados, išdėstytos 106–109 p., yra labai svarbios ir vertos kiekvieno atskirų indoeuropiečių kalbų tyrinėtojo dėmesio. Galima dar pažymėti, kad nebūtinai tokie veiksmažodžiai, kaip lie. *výstyti*, *lankstýti*, *magztýti* yra išvesti iš daiktavardžių *výstas* „Frauenweste“, *laňkstas*, *māgztas* (94 p. ir t.), kadangi jie greičiausiai yra iteratyviniai veiksmažodžių vediniai, plg. *výstyti* „ne kartą vyti, sukti“ (: *výti* „drehen winden“), *lankstýti* „ne kartą lenkti“ (: *leňkti*), *magztýti* (**magz* + *styti*) „ne kartą megzti“ (: *mēgzti*). Ir *krapštýti* gali būti priesagos *-styti* vedinys iš kokio dabar jau nebevartojamo pirminio veiksmažodžio, plg. *krēpščia*, *krēpšti* „griebti, savintis“, o iš *krapštýti* gali būti išvestas *krāpštas*. Netgi *raištýti* gali būti priesagos *-styti* vedinys š *rišti* (*raištas*² gali būti išvestas iš *raištýti*). Apskritai galima abejoti, ar veiksmažodžiai su *-stýti*, la. *-stít*, yra iš pradžių buvę denominatyviniai vediniai, kadangi jie galėjo būti deverbalyvai³. Šis klausimas reikalauja specialaus tyrinėjimo. Taip pat negalima būtų la. *klaudzināt* vesti iš *klaudziens* (104 p.), kadangi turėtume turėti veiksmažodį **klaudzienāt*. Liet. dial. *eitù* (104 p.) negali turėti ką bendra su *-tō* vediniais, kadangi jis yra sudarytas atematinės 3 a. formos *eit* (< *eiti*) pagrindu, plg. lygiai taip sudarytas *liektù*, *miegtù* ir pan. Lietuvių veiksmažodžiai su *-styti* paprastai turi gana aiškia iteratyvinę reikšmę. Tai, kad jie gali turėti tolesnius vedinius su priesaga *-inėti*, reikėtų aiškinti tuo, jog priesaga *-inėti* paprastai atlieka dar ir mažybės reiškinio (deminutyvinę) funkciją.

Gana didelis skyrius (109–164 p.) skirtas slavų dariniams su priesaginiu *-d-*, kur autorius, priešingai kai kuriems tyrinėtojams (A. Mejė ir kt.), gražiai įrodo šių darinių produktyvumą praslavų kalboje (gana detalai nagrinėjama apie 200 šios rūšies darinių). Nė vienas šių darinių čia bandomas etimologizuoti naujai ir daugelis tų etimologijų atrodo gana vykusios. 119 p. s. r. *владѣ* ir kt. sufikso iliustracijai greta lot. *valēre* galėjo eiti ir s. liet. *-velti* „linki“. 152 p. ilyrų vardui *Veselia* „Felicitas“ reikšmė yra artimesnis pr. *wessals* „fröhlich“, negu s. sl. *veselō* ar la. *vesels*⁴. Labai svarbi ir įdomi yra autoriaus atlikta chronologinė darinių su sufiksiniu *-d-* stratifikacija – jų išskirstymas į a) indoeuropiečių, b) baltų-slavų, c) praslavų ir d) slavų darinius.

Labai įdomus yra mėginimas heteroklizės kilmę ir sonantinių priesagų kaitą sieti su kai kuriomis indoeuropiečių šaknies ypatybėmis (164–190 p.). Čia J. V. Otkupščikovas, remdamasis tam tikra indoeuropiečių kalbų, ypač baltų, medžiaga, plėtoja jau ir anksčiau kai kieno reiškiamą mintį, kad šaknys, besiskiriančios tik galinio sonanto kokybe, galėjo turėti artimas ar identiškas reikšmes. Dėl to, kad šio reiškinio izoglosės nesutampa su indoeuropiečių kalbų grupėmis, J. V. Otkupščikovas mano, kad šis dėsniumas galėjo egzistuoti dar prieš indoeuropiečių prokalbės susiskaldymą. Jeigu šios išvados bus išplėtos ir patvirtintos⁵, tai, be abejo, indoeuropeistika praturtės naujais duomenimis apie seniausią šaknies struktūrą. 166, 172 p. lie. *skái-nioti* visai be reikalo skiriamas šakniai **koi-*/**kei-*, kadangi jis vėlyvas darinys, sudarytas balsių kaitos eilės *i* pagrindu, plg. *skina* : *skáinioti* = *giñti* : *gáinioti* ir pan. 169 p. 101 išn. vargu tikslinga manyti, kad formos su *šķ-* gali būti atėję į latvių kalbą iš kokios išnykusios baltų kalbos, kadangi *ķ* junginyje *šķ* latvių kalboje nevirtęs į *c*.

Trečiojoje knygos dalyje sumaniai yra dėstomos svarbiausios etimologinės analizės prielaidos, kurių reikšmė parodoma praktiškai, etimologizuojant atskirus žodžius, taip pat iš veiksmažodžių išvestų darinių su priesaga *-n-* grupę ir kai kuriuos toponimus, visų pirma ežero pavadinimą *Ильмень*. Čia J. V. Otkupščikovas ypač vaizdžiai demonstruoja žodžių darybos principo vaidmenį

² Ne *raištas*, kaip rašoma 95 p.

³ Žr. M. Leumann, Idg. *sk̃* im Altindischen und im Litauischen, IF LVIII (1941) 114 t.

⁴ Į tai mūsų dėmesį atkreipė V. Mažiulis.

⁵ Kaip matyti iš 164 p. 90 išn., autorius rengia knygą apie indoeuropiečių šaknies struktūrą.

etimologiniuose tyrinėjimuose, argumentuotai pabrėždamas, kad jis negali būti taikomas izoliuotai, o turi būti siejamas su fonetinių, semantinių reiškinių kompleksu, nes etimologas savo uždavinius sėkmingai gali atlikti tik visapusiškai nagrinėdamas iškilusius klausimus. Čia yra pateikiama nemaža naujų, gerai argumentuotų etimologijų ar tvirčiau argumentuojamos jau žinomos etimologijos, pvz., sl. *nevěsta*, lie. *kařstas*, la. *šķiřsts*; s. rus. *копováй*, lot. *armentum*, lie. *agnūs*, lot. *frēna*, rus. *рамень* ir daugelis kitų.

Negalima nepritarti autoriui, kad skolinių skaičius baltų kalbose yra padidintas ir kai kurių žodžių skoliniais yra tapę dėl per lengvos tyrinėtojų rankos. Gražiai J. V. Otkupščikovas demonstruoja chronologinio kriterijaus reikšmę etimologijoje.

Atrodo, autoriui pavyko įrodyti, kad lie. *kařstas*, la. *šķiřsts* „гроб“ nėra paskolinti iš kitų kalbų, o yra baltų dariniai. Iš tikrųjų ir semantiškai, ir fonetiškai šiuos žodžius galima sieti su šaknimi **(s)ker-* „kirsti, piauti“⁶. Abejotina tik, ar lietuvių kalboje egzistuoja žodis *keřstas*, turįs reikšmę „гроб“, nors jį pateikia ir E. Frenkelis savo žodyne, nurodydamas į K. Būgos ir P. Skardžiaus darbus. Tačiau ir K. Būga, ir P. Skardžius žodį *kerstas* nežino tik reikšme „землеройка“, o „Lietuvių kalbos žodyne“ *kersto* „гроб“ irgi nėra fiksuoto. Tačiau tai nejudina J. V. Otkupščikovo pateiktos etimologijos pamatų, o, be to, baltų dialektuose toks žodis galėjo ir egzistuoti, plg. s. rus. ir rus. dial. *керста*. Nėra latvių kalboje žodžio **cēna* „обед“, kuriuo operuoja autorius 236 ir 239 p. (20 išn.). Vargu ar egzistuoja lietuvių kalboje žodis *stėgti* „покрывать“ 236 p., čia yra tik *stiegti* „ein Strohdach aufsetzen, das Dach mit Stroh bedecken“. Kaip jau nekartą buvo nurodyta, **stėgti* gali būti neteisingas žodžio *stiegti* užrašymas⁷. Pagaliau mums atrodo, kad sl. *luna*, *struna*, *stēna*, *vēno* nebūtinai gali turėti formantą *s* ir priesagą *-nā*, kadangi vis dėlto žodžio vidurio *s* prieš *n* išnykimas slavų kalbose kelia rimtų abejonių. Todėl man rodos, geriau daugumą šių žodžių laikyti senais priesagos *-nā* dariniais, be formanto *s*. Tai, kad, pvz., sl. *luna* tuo skirtusi nuo pr. *lauxnos* negalėtų kelti nusistebėjimo, kadangi *-snā* ir *-nā* priesagos gali svyruoti, plg. liet. *slėnas* ir *slėsnas* ir pan.

Labai įdomus etimologinis etiudas yra „Indoeuropiečių priesaga⁷ **men* - **mon* slavų toponimikoje (ežero pavadinimo *Ильмень* kilmė (252–271) p.)“.

J. V. Otkupščikovo knygą malonu skaityti dar ir dėl to, kad čia plačiai ir sąžiningai panaudojama baltų kalbų medžiaga – joje figūruoja apie 450 baltų kalbų žodžių⁸. Ne vienoje vietoje jos autorius demonstruoja labai svarbią baltų kalbų reikšmę, tyrinėjant indoeuropiečių žodžių darybą. Ypač malonu, kad tai daroma knygoje, parašytoje kalbininko iš Leningrado universiteto, kurio kalbotyros tradicijos dar neseniai buvo glaudžiai susiję su baltistika.

J. Kazlauskas

⁶ Įdomu, kad anksčiau panašiai yra manę K. Būga ir J. Endzelynas, žr. K. Būga, RR I, 308. И. Эндзелин, Славяно-балтийские этюды, Харьков, 1911, 30. Vėliau K. Būga šios nuomonės atsisakė, žr. RR II, 194.

⁷ E. Fraenkel, Lit. et. Wb., 904.

⁸ Knygos autorius 1967 m. vasarą apie du mėnesius gyveno Lietuvoje, besimokydamas lietuvių kalbos